

Ànimes mortes

Carles Montpart Tura

Quan pensem en autors clàssics russos, el nom de Nikolai V. Gógol segurament no és el primer que ens ve al cap. Una mica eclipsat per la merescuda fama literària de Puixkin, Tolstoi o Dostoievski, aquest autor ucraïnès en llengua russa no ha tingut entre nosaltres la difusió que la qualitat i la innovació de la seva prosa mereixia. Ara, amb la nova traducció de la seva obra més important, Ànimes mortes, tenim l'oportunitat de redescobrir un dels escriptors més moderns de la gran literatura russa.

Infantesa a Ucraïna

Nikolai Vassílievitx Gógol (Sorótxintsi, 1809 – Moscou, 1852) va néixer al que aleshores s'anomenava Petita Rússia i que actualment coneixem com Ucraïna, a l'època expansionista i reaccionària del tsar Nicolau I. Es tractava d'una terra conquerida per Rússia on convivien, com a mínim, dues llengües: l'ucraïnès, que era la llengua del poble, dels camperols, dels serfs i d'alguns intel·lectuals, i el rus, que la parlaven les classes superiors, com era el cas dels pares de Nikolai.

El pare, Vassili Gógol, era un propietari rural aficionat a la poesia i a les arts que escrivia i dirigia amb els familiars i el personal de la casa obres de teatre en rus i ucraïnès. La mare, Maria Ivànovna, profundament religiosa i amb una forta inclinació al misticisme i a la superstició, va exercir una forta influència sobre la personalitat i l'obra de Nikolai.

Gógol, que va créixer al camp, envoltat per la natura i en un món regit per la tradició més ancestral, als dinou anys decideix traslladar-se a Sant Petersburg, capital de l'Imperi, per ocupar per poc temps una discreta plaça en una oficina ministerial. Serà aquí on, després d'infructuosos intents de dedicar-se a la interpretació, a la pintura o a ensenyar història primer en un pensionat de noies i després a la Universitat, decideix emprendre la carrera d'escriptor. L'entrada als cercles literaris i la coneixença i l'encoratjament d'Alexandr Puixkin van ser en aquest sentit definitius.

Inicis literaris

Després d'una fallida incursió en el camp de la poesia —un fracàs que provoca una estada de dos mesos al nord d'Alemanya— Nikolai V. Gógol publica l'any 1831 una sèrie de relats inspirats en els motius folklòrics, el paisatge i els costums de la seva terra natal. Es tracta del recull *Vetlles en un veïnat de Dikanka* (Editorial Males Herbes, 2019, traducció de Miquel Cabal Guarro), uns contes on, segons Ricard San Vicente Urondo, autor del pròleg

de l'edició catalana, "l'interès pel folklore es plasma en unes històries del passat joïós, plenes de màgia i d'humor, narracions d'un poble encara lliure i feliç, rialler i astut, pel qual l'autor sent l'admiració idealitzada dels romàntics" (ed. cit., p. 13). Les narracions se situen a l'època de l'emperadriu Caterina la Gran, en un passat que l'autor creu idíl·lic i en el qual "els personatges que representen el maligne, siguin bruixes o dimonis, sí que són éssers representants del mal, però criatures dèbils i fins i tot ridícules, al costat de la força vital del poble, de la Vida" (ed. cit., p. 16). Els protagonistes (cosacs, pagesos, religiosos o comerciants)

interactuen amb bruixes, dimonis, fades, esperits malignes i tot tipus de personatges fantàstics. El resultat és una atractiva barreja entre el ric folklore ucraïnès i el realisme social, tot explicat amb un gran sentit de l'humor. La magnífica traducció de Miquel Cabal Guarro, no cal dir que ens acosta d'una forma immillorable a aquest gran recull de contes.

La decepció de Sant Petersburg

Gógol és un foraster a Sant Petersburg que s'adona molt aviat que s'haurà de moure en un ambient regit per l'ordre, l'etiqueta i, sobretot, l'escalafó, fet que el du a una profunda decepció i a una reorientació del seu estil i de la seva obra literària en general. L'any 1835 escriu dos nous cicles de narracions, on es constata una evolució des del romanticisme somiador i rialler de les *Vetlles* a un realisme satíric i corrosiu. Es tracta dels reculls *Mírgorod* i *Arabescos*.

En el primer aplec de narracions s'hi inclou la novel·la *Taràs Bulba* (Llibreria Catalònia, 1928; Editorial Pòrtic, 1987, amb traducció d'Olga Savarín i Melcior Font), que situa l'acció al segle XVI i que es considera la gran epopeia dels cosacs, quan encara eren un poble lliure i seminòmada entre el Don i el Dnièper. El segon recull està format, entre d'altres, pels primers dels relats anomenats "petersburguesos": *L'avinguda Nevski*, *El retrat* i *Diari d'un boig*. Aquesta part de la seva producció apareixerà al volum tercer de les seves *Obres* amb el títol genèric de "Relats". Actualment tenim disponible en català la traducció de tres dels

més coneguts—*L'abric*, *El nas* i *Diari d'un boig*— a *Tres relats de Sant Petersburg* (Quaderns Crema, 1997, amb traducció d'Anna Estopà). Del primer, Dostoievski va afirmar que era el pare de tota la nova literatura del seu país, i més endavant Nabokov en va dir que era el millor relat mai escrit en llengua russa. Són textos molt moderns en el sentit que plantegen una forta crítica social a partir del l'humor, del sarcasme i d'una sorprenent inclusió d'elements fantàstics i grotescos.

Una obra de teatre polèmica

L'any 1836 Gógol estrena amb gran èxit l'obra de teatre *L'inspector general*, sobre un tema suggerit per Puixkin. El text, que introdueix en la seva producció un espai nou, la ciutat dels funcionaris, que ell coneixia prou bé, va ser aplaudit pels liberals i atacat pels reaccionaris i va provocar un cert escàndol a Sant Petersburg. Malgrat que el propi tsar va donar mostres d'admiració de la capacitat satírica de l'autor (sembla que va dir "Tothom n'ha rebut segons el seu rang, jo el primer"), Gógol es va sentir incomprès i irritat tant pels que li donaven suport com pels que el criticaven: segons ell tots simplificaven i manipulaven el seu pensament perquè creien que es tractava d'una sàtira política contra les institucions, mentre que ell només havia volgut denunciar els vicis i els abusos propis del gènere humà. És en aquest context que l'escriptor decideix fugir i iniciar diverses estades arreu d'Europa. Aquesta obra va ser traduïda per Carles Riba —a partir de la seva versió alemanya—, publicada l'any 1921 a la Biblioteca Catalana

i reeditada posteriorment a l'Editorial Selecta juntament amb el relat *L'abric*. Més modernament, l'any 2009, l'autor teatral Jordi Galceran en va fer una versió lliure publicada a la col·lecció de teatre d'Edicions Proa.

Una Divina comèdia russa

Amb motiu de l'aparició de la primera traducció de *Les ànimes mortes* (Edicions 62 i "la Caixa", 1984, amb versió de Josep M. Güell) l'escriptora i traductora txeca Monika Zgustová va publicar un article titulat "*Les ànimes mortes*, la *Divina comèdia* de Gógol" (AVUI, Suplement "Lletres", 28-3-1984) que començava així: "Segons els amics de Gógol, i alguns suggeriments que ell mateix havia fet, la novel·la *Les ànimes mortes* havia de ser una mena de *Divina comèdia*. Té tres parts (d'elles, només una de sencera; Gógol va cremar la majoria de la resta). La primera part havia de representar l'Infern, la segona (de la qual en queden fragments), el Purgatori; en la tercera part, els protagonistes que a l'Infern tots eren negatius, es transformen en positius. Aquesta transformació ocorre gràcies a la fe divina".

L'obra que tenim a les mans, doncs, i en una esplèndida nova traducció, ara amb el títol sense l'article, *Ànimes mortes* (La Casa dels Clàssics, 2024, amb traducció d'Arnau Barios i pròleg de Xènia Dyakonova) és la primera part del projecte literari més ambiciós que Nikolai Gógol va emprendre.

La novel·la, també a partir d'un argument fornit per Puixkin, explica la història d'un home misteriós, Txítxikov, que es fa passar per terratinent i que es vol enriquir i guanyar prestigi social comprant serfs morts (en rus els serfs s'anomenaven "ànimes"), és a dir, els serfs que havien mort des de l'últim cens i que els amos venien a baix preu contents d'evitar-ne el pagament ja que, a

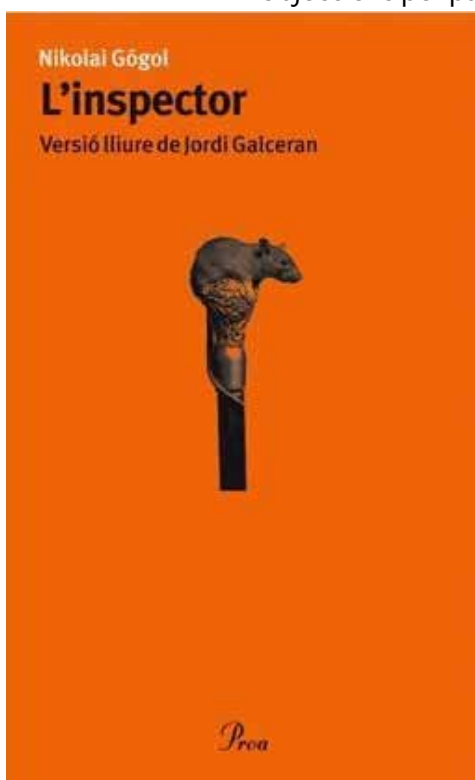
anys a enllestir-la, uns anys en què residirà gairebé sempre a l'estranger —a Suïssa, a França i a Itàlia— i quan pretén publicar-la, l'any 1841, topa amb moltes objeccions per part de la censura de Moscú. Finalment, amb l'ajut d'alguns amics influents i amb alguns retalls imposats pel comitè censor de Sant Petersburg, la novel·la es publica el mes de maig de 1842.

efectes legals i fins al pròxim cens, aquests serfs constaven com a vius. El protagonista, doncs, viatja per la província i parla amb els terratinents en un periple que serveix a Gógol per presentar-nos tot tipus de personatges.

Xènia Dyakonova, al pròleg de l'edició esmentada, ens explica que la primera vegada que apareix *Ànimes mortes* com a títol és en una carta de Gógol a Puixkin, escrita l'any 1835, en què el jove escriptor confessa al seu amic i mentor que està escrivint una novel·la —un "poema", diu ell, per ressaltar-ne la dimensió èpica— que promet ser molt divertida i en què hi voldria mostrar "tot Rússia, almenys per un costat" (ed. cit., p. 10). De fet, Gógol trigarà sis

anys a enllestir-la, uns anys en què residirà gairebé sempre a l'estranger —a Suïssa, a França i a Itàlia— i quan pretén publicar-la, l'any 1841, topa amb moltes objeccions per part de la censura de Moscú. Finalment, amb l'ajut d'alguns amics influents i amb alguns retalls imposats pel comitè censor de Sant Petersburg, la novel·la es publica el mes de maig de 1842.

L'obra va rebre bones crítiques però també va ser acusada de profanar el país amb burles injustes sobre la seva gent, especialment sobre les capes altes i mitjanes de la societat. Segons ens reporta Dyakonova, citant un fragment del recull de Gógol *Passatges escollits de la correspondència amb amics*, l'autor va concloure que l'enrenou provocat per la publicació d'*Ànimes mortes* es va deure sobretot a la vulgaritat dels seus personatges: "El que ha espantat els lectors és [...] que els meus personatges siguin d'allò més vulgars. [...] Abans estarien disposats a perdonar-me la creació d'uns monstres espectaculars

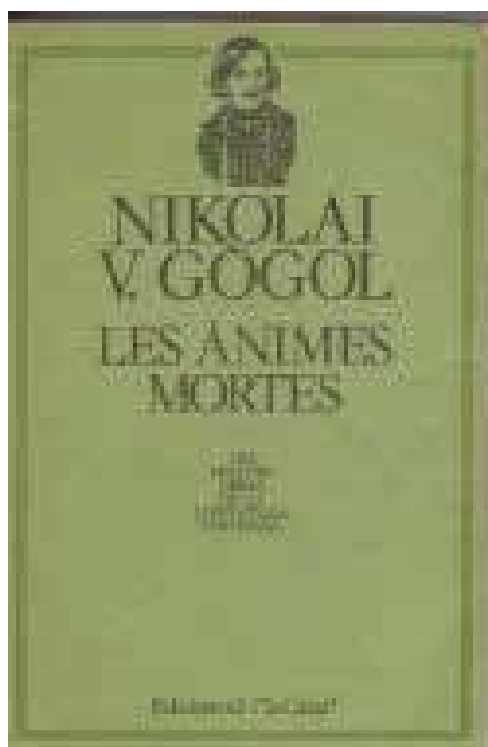

que la representació de la vulgaritat" (ed. cit., p. 11). Per Xènia Dyakonova, "l'obra mestra de Gógol [...] és una mena de *Quixot* sense *Quixot*, és a dir, sense un protagonista carismàtic ni commovedor i, en canvi, ple de sanxos més o menys astuts o *acanallats*, que parlen, com el Sancho Panza primigeni, una llengua d'allò més pintoresca" (ed. cit., p. 14).

Una traducció modelica

Sigui com sigui, per al lector actual la lectura d'*Ànimes mortes* és un autèntic plaer, tant per l'esbojarrat argument i els personatges que presenta com per l'ampli ventall de registres que l'autor utilitza i que Arnau Barios ha sabut, amb una gran intuïció i un profund coneixement lingüístic, traspasar a la nostra llengua. Pel que fa a aquest aspecte, són molt il·lustratives les reflexions que el traductor fa al text "De l'excés", que clou el volum que comentem: "En aquests camins d'anostrament dels clàssics russos, com més va més em costa justificar les tries que dicta la intuïció. [...] Davant d'una obra com *Ànimes mortes*—densa, falsament lleugera i sincerament complexa—, o bé disseques, esbocines i analitxes cada frase, comentant-la amb voluntat d'entomòleg o enciclopedista, o bé t'aboques a un intent quimèric de reimaginar i recrear en la teva llengua allò que sigui el text original. La segona opció em sembla més vàlida i divertida" (ed. cit., p. 301).

En referència a aquest aspecte, l'escriptor català Toni Sala acaba el seu complet i suggerent article sobre la nova traducció d'*Ànimes mortes*, amb aquest elogi i amb aquesta entusiàstica invitació a la

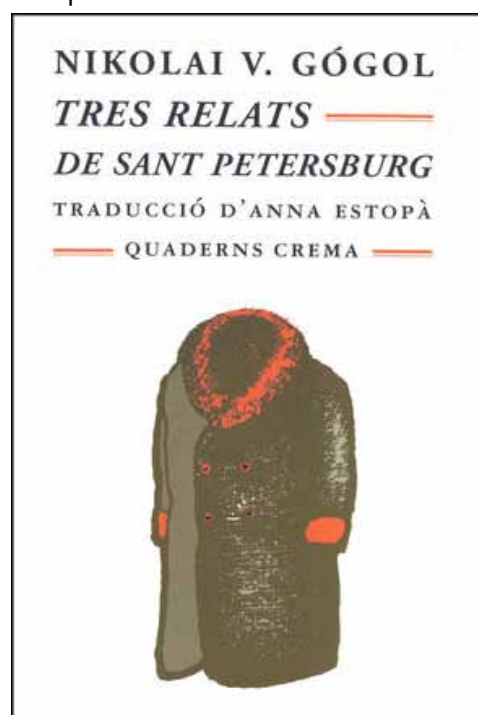

seva lectura: "*Ànimes mortes* pot llegir-se en una traducció bona, i la que n'ha fet Arnau Barios no és bona: és excel·lent. Que bé que ho has fet, Arnau! Tant de bo que tinguéssim una desena d'escriptors catalans en actiu amb el teu do de la llengua! Aquest llibre sí que es mereix tapa dura, es mereix ser regalat i fer feliços a tort i a dret. Quina sort per qui no l'hagi llegit encara i quina sort per qui vulgui reviure aquesta obra mestra amb una traducció tan bona i tan ben editada, i en un moment ideal per entendre-la. El català hi brilla com si fos l'idioma original en una obra tan plena d'argot, de nivells de llenguatge i registres, amb la llengua de la burocràcia, els pagesos, els terratinents, amb francesismes, barbarismes, cultismes, arcaïsmes, frases fetes... La delicadesa de la comicitat Gógoliana s'hi manté intacta. Aquesta és una traducció històrica. Demostra que encara hi ha camins per obrir en l'idioma literari català" ("Calaveres rialleres al cementiri de les il·lusions perdudes", NÚVOL, revista digital, 4-4-2024).

comicitat Gógoliana s'hi manté intacta. Aquesta és una traducció històrica. Demostra que encara hi ha camins per obrir en l'idioma literari català" ("Calaveres rialleres al cementiri de les il·lusions perdudes", NÚVOL, revista digital, 4-4-2024).

Una missió divina per complir

En l'article esmentat més amunt, Monika Zgustová ens explica que Gógol compensava un fort complex d'inferioritat amb una gran ambició. L'autor ucraïnès, en el fons, volia enriquir el món amb la doctrina que segons ell es desprenia de les seves obres. Gógol s'acabà creient que tenia una missió divina que consistia a conduir la Rússia pecadora cap a una regeneració moral, cap a una purificació del país que esdevingués un model universal a seguir. D'aquí ve, per Zgustová, la idea d'*Ànimes mortes* com una mena de *Divina comèdia*.

No prou content amb la repercussió de les seves obres, Gógol va radicalitzar cada cop més la seva fe cristiana fins al punt de dur a terme un pelegrinatge a Terra Santa. L'empitjorament de la seva salut i l'automortificació per la consciència de no ser un autèntic creient, va fer que acabés cremant a l'estufa de la seva habitació tots els seus manuscrits inèdits, inclòs el que havia de ser la segona

part d'*Ànimes mortes* i que li havia significat cinc anys de treball obsessiu. Una setmana després de fer-ho, i enmig d'una terrible depressió, Nikolai V. Gógol, que havia manifestat sempre una gran por de ser enterrat viu, va morir el 21 de febrer de 1852, als quaranta-dos anys.

Monika Zgustová, a l'article que hem citat reiteradament, fa aquesta valoració de la importància de la literatura de l'autor ucraïnès: "Nikolai V. Gógol és un dels escriptors més moderns, fins i tot per a l'època d'ara, i no tan sols entre els russos sinó universalment. Els crítics i historiadors literaris l'anomenen habitualment realista o romàntic, i sens dubte té trets dels dos corrents, però la seva visió de la realitat és la de Kafka, o la de Beckett, o, posats a fer comparacions, la de Goya. Gógol ens transmet la seva realitat interior a través de símbols grotescs. Els protagonistes de la seva novel·la, dels seus contes i obres de teatre no són personatges reals, com els de Tolstoi, sinó exageracions de la realitat, caricatures". En definitiva, tot són bons motius per descobrir —o redescobrir— aquest autèntic clàssic modern. ■

